

Kókai Dániel

A közvetlen demokrácia, mint a képviseleti demokrácia igazolásából eredő problémákra adott lehetséges válasz

A tanulmány a képviseleti demokrácia igazolásának a nehézségeivel és az ebből eredő gyakorlati következményekkel foglalkozik. A tanulmány tárgyának tisztázása érdekében először a demokrácia fogalmával, a demokrácia igazolásának feltételeivel foglalkozunk. Ezt követően a tanulmány gerincét a problémára adott egyik lehetséges válasznak, vagyis a közvetlen demokrácia előnyeinek és hátrányainak a bemutatása adja. Ennek során annak rövid áttekintésére kerül sor, hogy a közvetlen demokrácia mennyiben segítheti ki a közvetett demokráciát és tehet szert ezáltal az egész demokratikus berendezkedés egy erősebb legitimációra, illetve, hogy ez a berendezkedés milyen gyakorlati akadályokba ütközik.

Kulcsszavak : Demokrácia, közvetlen demokrácia, legitimáció

JEL kód: K1, K16, K40

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2019.3>

Bevezetés

A nyugati államokban megvalósuló képviseleti demokráciák igazolása a II. világháború után egészen a 20. század harmadik negyedéig (a jogelméleti viták kivételével) a gyakorlatban nem ütközött különösebb nehézségbe. A hidegháború alatt a nyugati típusú demokrácia és a kapitalizmus a szovjet típusú politikai és gazdasági konstrukcióhoz képest olyannyira jól teljesített, hogy nem sok emberben merült fel a kétség a legitimitását illetően (Offe 2011, 152-182). Az 1970-es évek közepétől kezdődően a gazdasági növekedés lassulásával, a munkanélküliség, valamint a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedésével egyre több vesztese lett a demokráciának. Hasonló folyamatok figyelhetők meg, talán még erőteljesebb társadalmi következményekkel, a posztoszocialista EU-tagállamok esetében is, melyeknél a több-kevesebb sikerrel megvalósított demokratikus átmenet következtében még mindig észlelhető demokráciadeficit eredményeként (a nyugati államoknál is jobban) megingott a demokrácia legitimitása.

A demokrácia fogalma

Kezdetnek érdemes tisztázni mit is értünk demokrácia alatt. Robert A. Dahl a demokratikus autoritásnak négy változatát különbözteti meg. (Dahl 1995,62-70) (1) A demokrácia első formáját bizottsági demokráciának nevezi. E kifejezéssel lényegében a közvetlen demokráciát, illetve annak egy letisztult formáját, a bizottsági döntéshozatalt illeti, amelyben, mint például az egyesült államokbeli városgyűléseken, a polgárok személyesen vesznek részt a kérdések megvitatásában és a döntések meghozatalában. (2) A demokrácia második formája a képviseleti demokrácia, amely keretei közt a közügyek megvitatására és eldöntésére a polgárok képviselőket bíznak meg. A demokrácia ezen formája érvényesül a modern államok törvényhozó testületeiben. (3) A referendumos demokráciát nevezi meg Dahl a demokrácia harmadik variációjaként. Amelyre a Svájcban és az Egyesült Államokban tartott népszavazásokat hozza fel példaként. (4) Átruházott hatalomnak nevezi a demokrácia negyedik változatát, mely alatt lényegében a polgárok által egy tisztségviselőre átruházott hatalmat és a tisztségviselő általi hatalomgyakorlást érti.

A demokráciának ezen alapvető kategorizálásán kívül is számos felfogása van és a történelem folyamán több különböző értelemben használták magát a demokrácia szót is. Ugyanakkor a modern államok tekintetében a demokrácia szó alatt alapvetően és elsődlegesen a képviseleti

demokráciát értjük. Ahogy azonban azt Dahl is megjegyzi, (Dahl 1995,66) a képviseleti demokráciát egy olyan rendszerként is felfoghatjuk, mint ami a referendumos demokráciát ötvözi a választások alkalmával a közvetlen demokráciával, a törvényhozásban pedig a bizottsági demokráciával, és amelynek szükségképpen részét képezi a hatalom átruházása is.

A demokrácia, mint legitím hatalomgyakorlási forma

A probléma megértéséhez meg kell határozni, hogy melyek a feltételei a demokrácia legitím hatalomgyakorlási formájának. Ezen feltételek teljesülése a demokrácia valamennyi formájának igazolásához szükségesek. „A demokrácia eljárási feltételek együttese. Azt állapítja meg, milyen úton kell a rendszer szabályainak keletkezniük, átalakulniuk, illetve megszűnniük ahhoz, hogy a kötelező érvényesülésüket senki ne sérelmezhesse.” (Kis 2000,62)

Ahogy az Kis János demokrácia meghatározásából is kitűnik, a modern alkotmányos demokrácia a hatalomgyakorlás szabályainak és eljárásainak racionális igazolása által próbál meg választ adni az állam legitimitációs problémájára. Ez az ún. diszkurzív igazolás, amely során érvekkel kell alátámasztani az állam autoritását. A demokrácia a lényegi tartalmát adó két érv, az önkormányzás elve és a részvételi elv segítségével igyekszik igazolni a polgárok számára, hogy miért kell érvényesnek és magukra nézve kötelezőnek elfogadniuk a már hatályos és a jövőben hozandó jogszabályokat, valamint az állami kényszer alkalmazását.

Az önkormányzás elve alapján „az autoritatív felhatalmazások csakis azoktól származhatnak, akik fölött ezt az autoritást majd gyakorolni fogják.” Ennek értelmében, a szuverenitás nem illethet meg mást, csak az adott politikai közösséget, vagyis a „népet”. Ezt az elvet egészíti ki a részvételi elv, mely értelmében „az autoritatív döntések legalább egy részét a „nép” részvételével kell meghozni.” A két elv érvényesülésének legalapvetőbb feltétele azonban, hogy létrejön egy politikai közösség, amelyben azok érvényesülni tudnak. A „nép” elvont fogalom lévén nem képes önálló cselekvésre, csak a politikai közösség tagjai képesek erre. Ahhoz azonban, hogy az egyénekből egy közösség, mégpedig politikai közösség váljon, arra van szükség, hogy a tagjai közt erkölcsi kapcsolat vagy más szóval politikai moralitás álljon fenn. Az ilyen politikai moralitás azonban, legalábbis a modern plurális demokráciákban, a közös szabályok által integrált közösségek révén jönnek létre. Így, noha az is igaz, hogy politikai közösség és az alapjait képező morális tagság történeti folyamatok következtében alakulnak ugyan ki, mindazonáltal „az emberek a demokratikus folyamatokban jönnek tudatára annak, milyen politikai kapcsolatokban is állnak a politikai közösség többi tagjával.” (Bódig-Györfi 2002,108) Összességében megállapítható, hogy az egész legitimitációs folyamat a morális tagságra és annak igazolására épül. A morális tagság igazolásának kudarcát jelentő két eset a morális tagság kialakulásának két módjához kötődik. (Bódig-Györfi 2002,109) Az egyik esetben a közösség tagjai közt a történelmi és kulturális kötelékek hiányoznak. A másik esetben a demokratikus eljárásokban való csatlósítás eredményeként kérdőjelezheti meg a polgár a morális tagságát.

Mindezek mellett a morális tagság és ezáltal az autoritás igazolásának is nélkülözhetetlen feltétele a morális egalitarizmus, az ésszerűség és a joguralom is. Noha ezen feltételek részletesebb taglalására ezen cikk keretei közt nincs lehetőség, mindazonáltal röviden érdemes annyit megjegyezni, hogy a morális egyenlőség jelenti egyrészt a közügyekben való részvétel egyenlőségét, valamint hogy a döntéshozatal során minden olyan személy érdekeit és motivációit egyenlő mértékben kell figyelembe venni, akiket a döntés a későbbiekben érint. Az ésszerűség követelménye pedig az autoritást alátámasztó indokokra, valamint a hatalomgyakorlás módjára vonatkozik, így ahhoz szervesen kapcsolódik a hatékonyság követelménye is.

Offe a legitimitás nehézségeiből adódó problémakör megoldásaként két lehetséges „gyógymódot” nevez meg. (Offe 2011,152-172) Az egyik „gyógymód” a polgárok akaratformálásának elősegítése új deliberatív módszerekkel. A másik megoldást pedig az állampolgári akarat és preferenciák kifejezésének és a törvényhozásba való becsatornázásának az elősegítése jelentheti. Utóbbi esetén főleg a választási rendszer megváltoztatására irányuló javaslatok közül a közvet-

len és referendumos demokrácián alapuló törvényhozás engedélyezése jelenti az egyik lehetséges innovációt. A következőkben a közvetlen demokrácia, mint a problémára adott egyik lehetséges válasz, sajátosságainak az áttekintésére kerül sor. A közvetlen demokrácia a modern viszonyok között az internet adta lehetőségek kiaknázásával az e-demokrácia, vagyis az internet-szavazások által valósulhatna meg. Sajó András értelmezésében (Sajó 2003,45-56) e-demokrácia alatt az elektronikusan gyakorolt közvetlen állampolgári döntéshozatalt értjük. Az e-demokrácia, mint tisztán közvetlen demokrácia az előnye mellett megannyi hátrányt és veszélyt is tartogat. A következőkben ezen előnyök és potenciális hátrányok áttekintésére kerül sor.

A közvetlen demokrácia előnyei

A demokrácia igazolásához szükséges két legfontosabb elv, az önkormányzás elve, valamint a néprészvétel elve legtisztább formában és legteljesebben a közvetlen demokrácia keretei közt jut érvényre. A közvetlen demokráciában tagjain keresztül maga a „nép”, vagyis a szuverén hozza meg a döntéseket. Értelemszerűen a részvételi elv lehető legteljesebb megvalósulása is a közvetlen demokrácia keretei közt képzelhető el, hiszen minden autoritatív döntést a nép részvételével hoznak meg.

Az internet-hozzáférés rohamos bővülésével, valamint az új telekommunikációs eszközök rohamos fejlődésével és tömeges hozzáférhetőségével megnyílt a lehetőség egy „elektronikusan működő plebiszitárius rendszer” és ezzel az „elektronikus köztársaság” létrejöttére. (Sajó 2003,45-56) Az athéni közvetlen demokrácia alkalmazásának egyik legnagyobb akadályát az jelenteti, hogy egy bizonyos számú résztvevő felett, valamint a modern államokra jellemző nagyobb földrajzi kiterjedés mellett fizikai képtelenség megvalósítani a deliberációt. Az internet és a telekommunikációs eszközöknek köszönhetően azonban ma már nincs szükség arra, hogy egy ügy megvitatásához egy időben egy helyen legyenek a polgárok. Az internet, legalábbis elvileg mindenki jelenlétét, valamint a hozzászólás lehetőségét is képes biztosítani. Az internet korában az információáramlás sebessége és a hozzáférhető információk mennyisége hihetetlen mértékben megnőtt. Ennek köszönhetően a polgárok jobban informáltak, illetve a megfelelő körülmények fennállta esetén sokkal könnyebben tudnak hozzáférni egy adott kérdés eldöntéséhez szükséges információhalmazhoz. E viszonyok között a polgárban könnyen felmerülhet a kérdés, hogy miért van szükség parlamenti képviselőre, ha saját maga is meghozhatja a döntést a saját otthonából. (Sajó 2003,45-56)

Ahogy azt Sajó András is vázolja, (Sajó 2003,45-56) a közvetlen demokrácia mellett szóló érvek közt, hogy a választott képviselők sem iskolázottabbak, mint bármely más hasonló iskolai végzettséggel rendelkező választópolgár, illetve döntésük, szintűgy szakértők és véleményvezérek megnyilatkozásához igazodik, mint az átlag polgáré. Emellett a választópolgárok egésze, szemben a választott képviselőkkel, nincsen kitéve az egyes érdekesoportok befolyásolásának, valamint a pártfegyelem sem köti azt. Az állampolgárok egésze, legalábbis elviekben, nem olyan könnyen megvesztegethető, így döntésük pusztán a saját belátásuktól függ. Ezen kívül a politikai pártok és ezáltal a képviseleti rendszer nem képes minden egyes polgár egyéni érdekét megjeleníteni. Ezzel szemben a közvetlen demokráciában a polgárnak pártok nélkül is lehetősége van kifejeznie az egyéni preferenciáit akár egy népszavazási kezdeményezés, akár egy már elfogadott jogszabály utólagos jóváhagyása során. Ha pedig ez megvalósul, akkor sokkal inkább kézzelfogható a választópolgár politikai közösségben való morális tagsága is. Ez pedig erősebb igazolást ad a demokrácia számára, mint a képviseleti rendszer.

A közvetlen demokrácia hátrányai

Jelenleg még az e-demokráciával szembeni egyik legalapvetőbb érvet az internet-lefedettség hiánya, illetve az internethasználat nem teljes körű általánossága jelenti. Ugyan elvileg meg lehet próbálni azzal érvelni, hogy noha a háztartásokat tekintve Magyarországon az internet-

lefedettség még nem teljes körű, de a köztisztviselők illetve egyéb szabadidő eltöltésére szolgáló létesítmények széles körben biztosítanak a polgárok számára internet-elérést. Ugyanakkor azt is könnyű belátni, hogy a politikai vélemény kialakításához szükséges információgyűjtést és a közügyekben való állásfoglalást a polgárok egy igen jelentős része az egyik legszemélyesebb magánügyként kezeli. Ebből következik, hogy ha nyilvános helyen kell a polgárnak a politikai véleményét kialakítania illetve a közügyekben állást foglalnia, akkor az esetlegesen rá szegeződő tekintetek súlya alatt könnyen elképzelhető, hogy nem a saját preferenciái és valós véleménye alapján hozná meg a döntést.

Az internethasználat ugyanakkor nemcsak fizikai, hanem az esetleges használókat tekintve tudásbeli és a használati hajlandóságbeli korlátokba is ütközik. Az idősebb generációk számára még nem alapvető a számítógép- és internet használat. Így a jelenlegi körülmények között egy lehetséges e-demokráciára történő áttérés a következménnyel járna, hogy a választópolgárok egy széles rétege kiszorulna egyrészt a döntéshozatalból, másrészt már magából a deliberációból is, ha az szintén teljes egészében áttevődne az internetes platformra.

Egy másik igen jelentős ellenérv a közvetlen demokráciával szemben a „méréselt politikai készenlét tézise”. (Kis 2000,18) E tézis szerint „még ha a közügyekben való részvétel az értelmes életcélok közé tartozik is, óhatatlanul verseng más célokkal az egyének korlátozott idejéért és energiáért.” (Kis 2000,18) A magánügyeit tekintve a polgár számára egy-egy döntésének kiemelt jelentősége van, míg a közügyek terén csak egy szavazat a sokaságból. Így döntéseinek ezen a területen sokkal kisebb súlya van. Ebből pedig az következik, hogy a magánügyekben való döntés sokkal értékesebb lesz számára, minek következtében könnyen elfordulhat a közügyek egy jelentős részétől. Ha pedig nem vesz részt a közös döntéshozatalban, úgy végső soron előbb vagy utóbb ismét megkérdőjeleződik a morális tagsága, amely ugyanazt az igazolási problémát veti fel, mint amellyel a képviselői demokrácia esetén kell szembe néznünk.

Egy elfogadható politikai rendszernek, ahogy azt Kis János is kifejti, (Kis 2000,18) a „méréselt politikai készenlét tézise” mellett a „negatív szabadság tézisé” is meg kell valósítania. A negatív szabadság tézise szerint az elfogadható politikai rendszernek az egyén számára lehető legnagyobb szabadságot kell biztosítania, hogy keresse és megvalósíthassa saját érdekeit, valamint életcéljait. Jelen esetben ez a szabadság a közügyek intézésétől való távolmaradás szabadságát jelenti, illetve elegendő szabadidő biztosítását a magánügyek elintézésére. A polgároktól nem várható el, hogy a közügyek sokasága és sokrétűsége miatt szabadidejük jelentős részét információgyűjtéssel és a döntések meghozatalával töltsék.

Az idő, energia és érdeklődés hiányának következtében történő közügyektől való elfordulás egyes olyan kisebbségek túlsúlyba kerülését is eredményezheti, amely kisebbségek érdeklődésük, szabadidejük, vagy más személyes körülményük miatt sokkal több időt tudnak és akarnak a közügyekkel való foglalatosságokra és az azokkal kapcsolatos végső döntés meghozatalára szánni. Ebben az esetben pedig aligha valósul meg a morális egalitarizmus követelménye, ami a morális tagság feltétele. A morális egalitarizmus tézise azt mondja ki, (Bódig-Gyórfi 2002,120) hogy a döntések meghozatala során mindenki választásának azonos súllyal kell latba esnie. Ennek hiányában a politikai közösség azon tagjai, akik valamely személyes körülményük miatt nem tudtak egy döntés meghozatalában részt venni, nehezen érezhetik úgy, hogy valóban a politikai közösség egyenlő tagjaként kezelték őket. Ez pedig a morális tagság és végső soron az autoritativ döntések megkérdőjelezéséhez vezet megint csak.

Egy harmadik lehetséges érv (Sajó 2003,45-56) az e-demokráciával szemben, hogy az interneten a megfelelő információk és ezáltal az információszerezés folyamata közel sem biztos, hogy megbízható forráson alapulnak. Ezen érv háttérben a választópolgárok médiafogyasztási szokásai, valamint azon képességük, illetve pont, hogy annak hiánya húzódik meg, hogy képesek-e az esetleges médiumok között tájékozódásra és a hiteles hírforrások kiválasztására. Elég csak arra gondolni, hogy az utóbbi időben több választás során is felmerült annak a gyanúja, hogy az interneten terjedő, illetve tudatosan terjesztett álhírek a választók egy jelentős részét befolyásolhatták a döntésük meghozatalában.

Ezen ellenérv másik oldalát képezi az a jelenség, hogy a választók hajlamosak csak a saját világnézetüknek megfelelő hírforrásokból tájékozódni és ezzel együtt kizárni a saját álláspontjuktól eltérő információkat. Ez a jelenség persze nyilván nem a közvetlen demokrácia sajátja. Ugyanúgy jellemzi a képviseleti demokrácia keretei közt élő választópolgárok médiafogyasztási szokásait. Mindazonáltal ha a polgárok közvetlenül dönthetnek a legtöbb közügyben, akkor ez a jelenség a végső politikai döntések meghozatala során is sokkal nagyobb jelentőségre tehet szert. Ez pedig kétségtelenül előnytelenebb helyzetet eredményez a kompromisszum elérésének szempontjából, mint amelyet a parlamenti delibéráció adta lehetőség biztosít. A parlamenti delibérációban ugyanis lehetőség van, sőt elkerülhetetlen a szembenálló érvek ütköztetése.

Összefoglalás

A társadalmi változások egyértelműen jelzik, hogy a választók szélesebb körű bevonására van szükség a demokrácia deficit és az ennek következtében fellépő antidemokratikus folyamatok mérsékléséhez. A technikai és társadalmi változásokat, valamint a fejlődés irányát figyelembe véve egyértelműen leszögezhető, hogy az igazi kérdés nem az, hogy meg fog-e történni az e-demokráciára történő átállás, hanem hogy az mikor és milyen formában fog megvalósulni. Természetesen az egyes államokban az átállás nagyon eltérő időpontokban és formákban mehet végbe. Az átállás időpontja és a megvalósítás formája leginkább az adott állam politikai kultúrájának, valamint a szükséges technikai feltételek általános teljesülésének lesz a függvénye. Az e-demokrácia megvalósulásának ütemére, módjára és mértékére az európai államok esetében közvetlenül, a világ más részei tekintetében közvetetten az Európai Unió is nagy hatást fog gyakorolni. Mivel a demokrácia deficit az Európai Unió legitimitációja szempontjából talán még a tagállamok és más Unióon kívüli államok igazolási problémáinál is súlyosabb gondot jelent, így könnyen elképzelhető, hogy a közeljövőben uniós szinten fog megszületni egy olyan e-demokrácia megoldás, amely aztán később követendő példaként szolgálhat több állam számára is.

Köszönetnyilvánítás

"A tanulmányban ismertetett kutató munka az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg"

Irodalomjegyzék

- BÓDIG M. - GYŐRFI T. (2002): Államelmélet A mérsékelt állam eszméje és elemei I. Alapelvek és alapintézmények. Miskolc: Bíbor Kiadó
- BÓDIG M. - GYŐRFI T. (2002): Államelmélet A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények. Miskolc: Bíbor Kiadó
- DAHL, R.A. (1995): Forradalom után? Budapest: Osiris Kiadó-Readers International
- KIS J. (2000): Liberális Demokrácia In: Alkotmányos Demokrácia. Budapest: Indok
- OFFE, C. (2011): A liberális demokrácia válsága és megújítása: intézményesíthető-e a delibéráció? In: Fordulat,(4. évf.) 15. sz. 152-182.
- SAJÓ A. (2003): Internet-demokrácia? In: Beszélő, (8.évf.) 7.sz. 45-56.